

Tradičný fašiangový sprievod medveďov – symbol lokálnej kultúrnej identity slavónskych Slovákov v Josipovci Punitovskom

Traditional carnival parade of bears – A symbol of the local cultural
identity of Slavonian Slovaks in Josipovac Punitovački

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.2.05

Sandra Kralj Vukšić

Abstract

The article brings knowledge about the carnival mask of a bear or the traditional carnival parade, which has been preserved in the village of Josipovac Punitovački until today. Attention is paid to the preparation of the bear mask, as well as to the description of the actual content and course of the carnival parade. Terms used in the text, authentic verbal expressions, are marked in italics. One of the positive results of the revitalization of the carnival parade of bears, which was initiated by a local civic association based on the ethnic principle, is the registration of this intangible cultural element in the Register of Cultural Elements of the Republic of Croatia.

Keywords

bear mask, carnival, Slovaks in Croatia, cultural heritage, local identity

Ključové slová

maska medveďa, fašiangy, Slováci v Chorvátsku, kultúrne dedičstvo, lokálna identita

Kontakt / Contact

Mgr. Sandra Kralj Vukšić, PhD., Slovenské kultúrne centrum Našice, Braće Radića 68,
31 500 Našice, Chorvátska republika, e-mail: kraljsandra@yahoo.com

Ako citovať / How to cite

Vukšić, K. S. (2023). Tradičný fašiangový sprievod medveďov – symbol lokálnej kultúrnej

Fašiangy predstavujú obyčaj kalendárneho cyklu, ktorého pôvod siaha do predkresťanského obdobia a súčasťou ktorého sú magické rituály zamerané na kult plodnosti. Časovo sú viazané na obdobie zimného solstícia, obdobia v roku, keď sa deň predlžuje, slnko silnejšie hreje, nastáva čas zobúdzania sa prírody, čas zrodu a nového začiatku. Ako vysvetľuje Horváthová (1986), termín fašiangového obdobia je pohyblivý a odvodzuje sa od Veľkej noci. Fašiangy vždy začínajú sviatkom Troch kráľov, teda 6. januára, a končia sa štyridsať dní pred dátumom Veľkej noci. Posledným dňom je Popolcová streda. Fašiangové obdobie teda v jednotlivých rokoch netrvá rovnako dlho.

Fašiangové obyčaje mali pôvodne za úlohu zabezpečiť plodnosť, víťazstvo nad zlými silami, ich význam bol apotropajný, o čom píše Ramušćak (1981: 73) či Merkel Đinić (2021). Na tieto účely ľudia nosili masky, ktoré pôvodne boli zoomorfne. V najstarších časoch sa ľudia vo fašiangovom období obliekali do zvieracích koží či kožušín a najčastejšie napodobňovali medveďa, kravu, býka, barana či koňa - boli to hlavne masky zvierat, ktorým sa pripisuje plodonosná funkcia. V tradičnom fašiangovom sprievode každá maska mala svoj zábavný, ale aj ochranný význam, ktorý sa časom menil a účastníci fašiangov nezriedka nevedeli o ich pôvodnom význame.

Fašiangový *medveď* je, ako hovorí aj Slivka (1990), maska s najdlhšou tradíciou vo fašiangových prejavoch a objavoval sa v dávných pohanských rituáloch, keďže mu bol prisudzovaný magicky vplyv nielen na úrodu, ale aj na plodnosť. Na stvárnenie fašiangovej postavy medveďa sa muži pôvodne obkladali machom alebo obliekali do zvieracích koží či neskôr obkladali slamou, čo malo súvis s agrárno-prosperitnou funkciou slamy.

Medveď zo slamy predstavuje hlavnú masku fašiangového sprievodu a vôbec fašiangov v Josipovci Punitovskom. Na Slovensku je slamená maska známa najčastejšie pod názvom *slameník*, *slamený dzedo*, *dzedo*, *snopek*, *kurina baba*, avšak aj ako *medveď*, ak vystupovala v svadobnom sprievode.¹ V Česku je táto maškara zo slamy známa ako *slaměný*, *slamák*, *pohřebenář*, *(po)hřebenáč*² alebo v chorvátskom Medjimurji ako *pikač*.

Slamené *medvede* sú súčasťou ľudovej kultúry, pričom súvisia s fašiangovými tradíciami v okolitých krajinách – Srbsku, Maďarsku, Rakúsku, Rumunsku, taktiež v Poľsku, Nemecku, ale aj v Rusku, na Ukrajine, v Litve a ďalších krajinách.

Historicky sa fašiangová postava slameného medveďa v sprievode blázna objavuje v neskorom stredoveku. Fašiangový ľudový zvyk v Josipovci Punitovskom, v ktorom hlavnú úlohu zohrávajú tradičné fašiangové masky slamených *medveďov* v sprievode *cigánok*, sa tu udržiava od osídlenia Slováckmi, teda od roku 1881. To, že fašiangové postavy medveďov v Chorvátsku sú známe aj medzi Slováckmi v obci Međurić, uvádzajú dva zdroje – Michalík a kol. (2017) a Čukan a kol. (2017), avšak záznam o ich prítomnosti v Jelisavci urobila Králiková (1981: 92). *Medvede* a *cigánky* predstavujú skupinovú masku, do ktorej sa prezliekali len mužskí členovia miestnej komunity. Tento zvyk sa traduje ústne v slovenskom jazyku, v terminológii josipovských Slovákov a v rámci miestnej komunity sa

o ňom nájdú len novšie písomné záznamy, ako napr. v publikácii *Tradičná kultúra Josipovca – ako nám dobre bolo* (2021) autorky Anice Popovič.

Fašiangový sprievod, a najmä obchôdzka dediny sa spája s vierou, že *medvede* návštevami dedín a rodinných hospodárstiev privolávajú úrodný a bohatý rok a spolu s *cigánkami* vyhánajú z dediny všetky zlé sily. Fašiangovému sprievodu *medved'ov* a *cigánok*, ktorý sa konal vo fašiangový utorok, v minulosti predchádzal sprievod malých *medved'ov*, ktorý sa konal v nedeľu pred fašiangovým utorkom a zúčastňovali sa na ňom chlapci.

Mládenci sa väčšinou na malé fašiangy, teda v nedeľu, dohodli, kto bude *medved'* a kto *cigánka*, u ktorého gazdu sa bude pripravovať ktorý *medved'* do sprievodu a kto im pomôže, lebo okrem *cigánok* s obliekaním pomáhali aj gazdovia, na ktorých dvore sa konali prípravy. Každý *medved'* sa pripravoval v domácnosti, teda rodinnom hospodárstve, ktoré preňho pripravovalo slamu.



Obr. 1

Krútenie medved'ov v Josipovci Punitovskom, 2015

Zdroj: archív miestnej organizácie Matice slovenskej v Josipovci

Príprava fašiangového *medved'a* je časovo náročná – začína sa už rok vopred. V lete sa pripravuje slama, teda prvý výsev ovsa a špeciálne vykonaná žatva, aby slama vydržala čo najdlhšie. Tradične sa mal ovos zasiať a narezať ručne a potom zvinúť do čo najdlhších

povrazov. Dôležité bolo aj dobré uskladnenie slamy, aby bola čistá a suchá. Na výrobu masky *medveďa* je najvhodnejší ručne siaty, pokosený a vymlátený ovos. Keďže tieto technológie už nie sú aktuálne ani dostupné, všetko sa v súčasnosti robí adekvátne upraveným spôsobom. Napríklad, aby sa pri zbere zachovala požadovaná kvalita slamy, teda jej dĺžka, ovos sa z poľa kosí v noci, keď je stonka vlhká, a teda menej náchylná na zlomenie.

Celý „kostým“ *medveďa* bol vyrobený z povriesel, takzvaných *hužíev* – slamených povrazov upletených z ovsenej slamy. Na jednu masku ich bolo potrebných niekoľko, čo záviselo od ich dĺžky.

Dva až tri dni pred fašiangovým sprievodom sa v závislosti od množstva pripravenej slamy a dohodnutého počtu *medveďov* pripravujú tzv. *hužvy* – spomenuté slamené laná slúžiace na ovíjanie jednotlivcov. V rodinnom hospodárstve, na ktorom bola pripravená slama, sa zišli mládenci a muži, zruční v *krútení medveďov*. Tu pripravili *hužvy* dlhé aj dvadsať metrov, pričom je na jednu masku potrebných až šesť alebo sedem povrazov, ktoré boli pripravené rovnakým spôsobom ako povrazy používané na viazanie snopov pri zbere úrody.



Obr. 2

Fašiangový sprievod medveďov a cigánok v obchôdzke dediny, 2020
Zdroj: archív miestnej organizácie Matice slovenskej v Josipovci

Vo fašiangový utorok ráno prebieha posledná fáza prípravy, tzv. *krútenie medveďov*, čo znamená obalenie človeka, ktorý predstavuje *medveďa*. Povrazy sa omotali okolo rúk, nôh a tela muža a to tak, aby nebolo vidieť, že slama je zvinutá v povrazoch. Muž je omotaný povrazmi celý, okrem hlavy, chodidiel a pästi. Tváre *medveďov* sú prekryté čiernou pančuchou, na ktorej sú vyrezané otvory pre oči, nos a ústa, alebo sú tvár a ruky potreté sadzou z pece na chlieb. Na hlave má väčšinou čierny alebo slamený klobúk a na nohách čižmy. *Medveď* má často slamený chvost, na ktorom je uviazaný zvonec alebo starý hrniec, ktorý sa za ním ťahá a robí hluk, aby podľa povery vyhnal zlo z dediny (o význame hluku viac píše Lozica, 1998). *Medveďov* bývalo desať a zvyšok účastníkov sprievodu sa obliekal ako *cigánky*: mládenci zozbierali ženské šaty, ktoré si obliekli, tiež si väčšinou dávali na hlavu pančuchu (rovnako ako *medvede*) alebo šatku. *Cigánky* v ob-

chôdzke sprevádzajú svojho *medveďa*. Pri obaľovaní *medveďov* a obliekaní *cigánok* sa pilo a spievalo. Repertoár slovenských a chorvátskych piesní nebol tematický, spievalo sa, čo prítomným napadlo.

Fašiangový utorok je deň, keď *medvede* v sprievode *cigánok* obchádzajú dedinu. Okolo jedenástej hodiny, vždy dopoludnia, sa sprievod vydal dedinou. *Medvede* aj *cigánky* nosili v ruke palicu a prenasledovali každého, kto sa ocitol na ulici, najmä dievčatá. Ak sa im podarilo niekoho chytiť, zašpinenými rukami ho hladkali po tvári, pričom sa miestni tomu snažili vyhnúť. Sprievod vstupoval do dvorov, keďže sa verilo, že to prinesie bohatstvo a plodný rok a gazdovia ich tam hostili pálenkou a šiškami. Ako uvádzajú Šuljak a kol. (b. d.: 78), verilo sa, že budúci rok budú zemiaky také veľké, aké veľké boli ponúkané šišky.

Neskôr popoludní, po obchôdzke celej dediny, si *medvede* sňali slamu a išli na večernú zábavu. Tancovalo sa až do jedenástej, kým nezazvonil kostolný zvon, hudba v tej chvíli utíchla, zábava sa skončila a začal sa pôst.

V osemdesiatych rokoch 20. storočia boli časti fašiangových zvykov Slovákov z Josipovca Punitovského súčasťou folklórneho repertoáru ich Slovenského kultúrno-umeleckého spolku bratov Banasovcov.



Obr. 3

Účasť josipovských medveďov na fašiangoch v Ďakove, 2016
Zdroj: archív miestnej organizácie Matice slovenskej v Josipovci

Koncom 90. rokov minulého storočia sa obyčaj začala predvídať so značne zníženým počtom účastníkov a kvôli zaneprázdnenosti už nie vo fašiangový utorok, ale poslednú

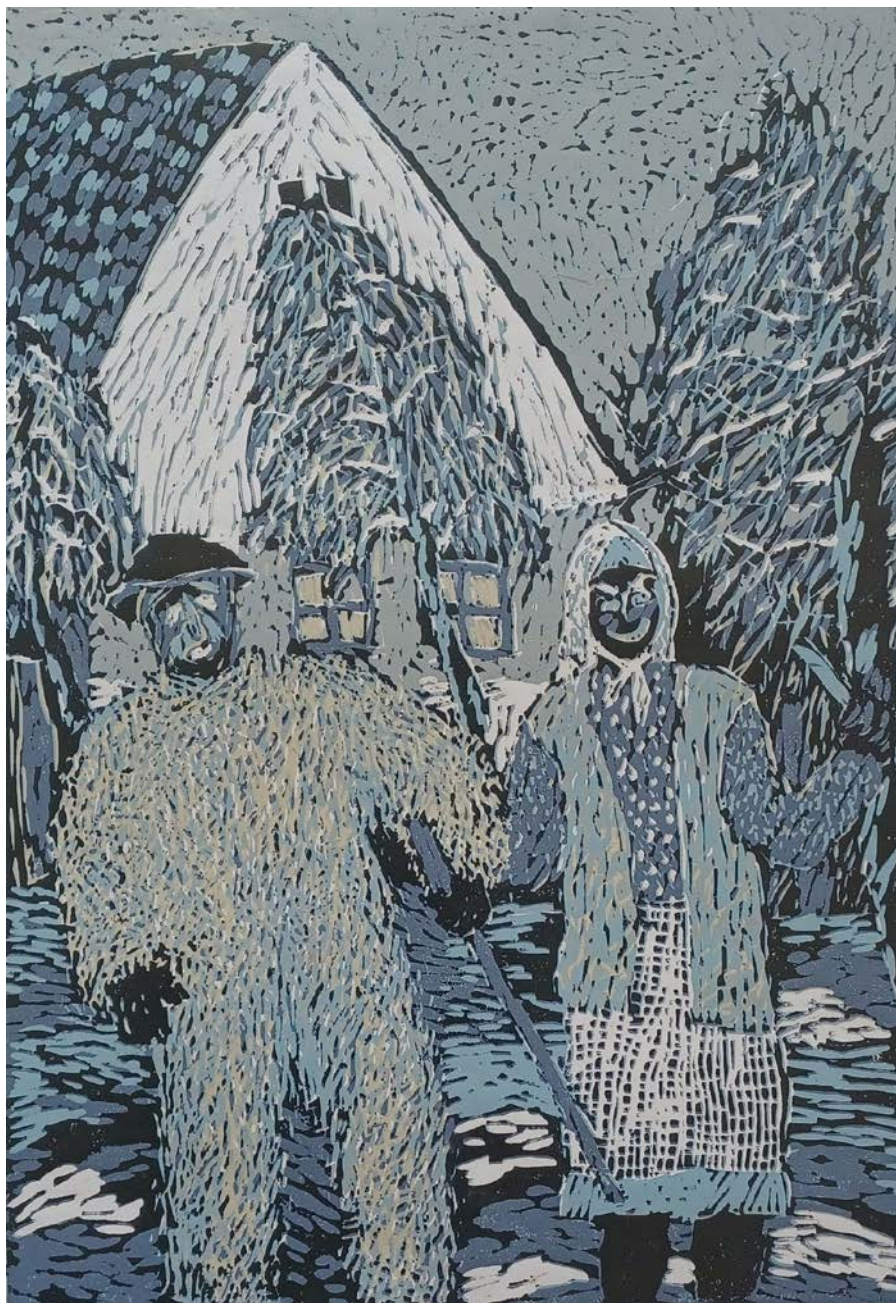
nedeľu pred pôstom. Keď obyvatelia usúdili, že hrozí obyčaji zánik, o uchovanie tejto tradície v pôvodnej forme sa zapríčinila miestna organizácia Matice slovenskej v Josipovci a Slovenský kultúrno-umelecký spolok bratov Banasovcov. Uvedené dve občianske združenia založené na etnickom princípe, združujúce Slovákov na lokálnej úrovni, prevzali organizačnú funkciu jednotlivcov, a už viac ako desaťročie nepretržite propagujú hodnotu, zmysel a význam tohto zvyku. Ich úsiliu revitalizovať fašiangový sprievod a fašiangovú postavu *medveďa* sa dostalo odbornej podpory vo forme výskumov zo strany chorvátskych, a okrajovo aj slovenských etnológov. Televízne vysielanie prejavuje už desiatky rokov záujem o raritný obyčaj *medveďov* v Josipovci Punitovskom, čo pozitívne vplýva na vedomie lokálneho spoločenstva o význame tejto tradície a motiváciu jednotlivcov byť jej súčasťou.

Posledné desaťročie obyčaj prekročil lokálnu hranicu – členovia dvoch slovenských občianskych združení prezentujú slamené *medvede* na fašiangových slávnostiach v Chorvátsku, napr. v meste Đakovo alebo v Matuljoch, prímorskej obci blízko Rijeky.

Na medzinárodnej úrovni fašiangový zvyk z Josipovca Punitovského *Chodenie s medveďom* v roku 2017 predviedli členovia Slovenského kultúrno-umeleckého spolku bratov Banasovcov z Josipovca Punitovského v rámci 44. Krajanskej nedele na javisku Folklorných slávností pod Poľanou v Detve v programe tematicky zameranom na fašiangové zvyky a obyčaje.



Obr. 4
Anica Popović: Fašiangy v Josipovci, suchý pastel, 2015
Zdroj: súkromný archív A. Popović



Obr. 5
Anica Popović: Medveď
a cigánka, farebný linorit,
1995
Zdroj: súkromný archív
A. Popović

Do prezentácie fašiangových slamených *medveďov* prispieva umelecká skupina Kontrast, ktorá v 30-ročnom pôsobení prostredníctvom umeleckej tvorby vplýva na upevňovanie povedomia o význame uchovávaní vlastnej kultúry.

Slamené *medvede* sa vďaka aktivitám obyvateľov Josipovca Punitovského stali symbolom lokálnej identity josipovských Slovákov, takým ceneným pre zachovanie zvykov Slovákov v Chorvátsku, že koncom roka 2021 Slovenské kultúrne centrum Našice v spolupráci s miestnou organizáciou Matice slovenskej v Josipovci pripravilo nomináciu *medveďov* – tradičný fašiangový sprievod Slovákov v Josipovci Punitovskom na zápis do Zoznamu chránených kultúrnych prvkov Chorvátskej republiky.

Navrhovatelia zápisu boli: miestna organizácia Matice slovenskej v Josipovci, ako kolektívny nositeľ kultúrneho prvku, Slovenské kultúrne centrum Našice ako kompetentná inštitúcia na prípravu prihlášky a nositelia-jednotlivci. Po uplynutí viac ako roka rozhod-

nutím zo 14. apríla 2022 Ministerstvo kultúry a médií Chorvátskej republiky potvrdilo, že *Medvede* – tradičný fašiangový sprievod Slovákov v Josipovci Punitovskom sú nehmotným kultúrnym prvkom, a ako taký je zapísaný do Registra kultúrneho dedičstva Chorvátskej republiky – Zoznamu chránených kultúrnych prvkov.

Úloha miestnej organizácie Matice slovenskej v Josipovci pri zachovávaní, propagácii a tradovaní tohto zvyku je v budúcnosti kľúčová, keďže členovia združenia sú zároveň významní, spoločensky angažovaní jednotlivci tejto obce a vďaka inštitucionálnej podpore majú možnosť zúčastňovať sa na rôznych festivaloch a získavať finančné prostriedky potrebné na prezentáciu zvyku mimo miestnej komunity.

Zápis *Medved'ov* ako nehmotného kultúrneho prvku do Registra kultúrneho dedičstva Chorvátskej republiky posilnil presvedčenie miestneho obyvateľstva o dôležitosti zachovávaní menšinovej etnickej identity a o hodnote nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré do Chorvátska priniesli ich predkovia zo Slovenska v roku 1881, keď sa prisťahovali do tohto regiónu. Navrhovateľov však zaväzuje udržať tento zvyk slovenských prisťahovalcov do Josipovca živý.



Obr. 6

Adam Konjušak: Fašiangy z Josipovca, akvarel, 2023
Zdroj: súkromný archív A. Konjušak

Referencie

- Brouček, S., Jeřábek, R. (Eds.). (2007). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (I.–III.). Praha: Mladá fronta.
- Čukan, J., Kurpaš, M., Michalík, B., Pap, M., Zima, R. (2017). *Kultúrny potenciál Slovákov v Chorvátsku*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Horváthová, E. (1986). *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava: Tatran.
- Králiková, B. (1981). *Diferenciálny nárečový slovník rodnej obce Jelisavec* [Nepublikovaná diplomová práca, Univerzita Komenského v Bratislave].
- Lozica, I. (1997). *Hrvatski karnevali* [Chorvátske karnevaly]. Zagreb: Golden marketing.
- Luther, D. (b. d.). Slamená maska. In G. Kiliánová (Ed.), *Elektronická encyklopédia. Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. Bratislava: Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru, SĽUK, Ústav etnológie SAV. <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/slarena-mask/>
- Merkel Đinić, T. (2021). *Pokladni običaji Hrvatske* [Fašiangové obyčaje Chorvátska]. [Diplomová práca, University of Pula]. <https://repositorij.unipu.hr/islandora/object/unipu:611>
- Michalík, B., Čukan, J., Zima, R., Žabenský, M. (2017). K vybraným aspektom slovenskej minoritnej kultúry v Medžuričí. *Kontexty kultúry a turizmu*, 10(1), 19-28.
- Popović, A. (2021). *Tradičná kultúra Josipovca – ako nám dobre bolo*. Cerna: Zväz Slovákov Chorvátska, Matica slovenská Josipovec, Certis d.o.o.
- Ramuščak, Lj. (1981). Pokladni običaji u Međimurju [Fašiangové obyčaje v regióne Medjimurje]. *Muzejski vjesnik*, 4(4), 73-76.
- Slivka, M. (1990). *Ľudové masky*. Bratislava: Tatran.
- Šuljak, A., Popović, A., Uzelac, B. (b. d.). *Josipovac Punitovački – slovačko selo u Đakovštini* [Josipovec Punitovský – slovenská dedina v Đakovštine]. Đakovo: Muzej Đakovštine Đakovo, Matica slovačka Josipovac Punitovački.